

pedagogical tendency of education reform, according to which the child labour was designated as an effective factor of qualified specialists training.

Key words: *labour education, Ukrainization of education, comprehensive development of personality, skilled worker.*

УДК 378.112(477)«18»

Т. О. Разуменко

Харківський національний педагогічний
університет ім. Г. С. Сковороди

НАУКОВА АТЕСТАЦІЯ ЯК НАПРЯМ ДІЯЛЬНОСТІ ФАКУЛЬТЕТСЬКИХ РАД УНІВЕРСИТЕТІВ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ

У статті на основі аналізу чинних нормативних документів висвітлено повноваження факультетських рад університетів України другої половини ХІХ століття; схарактеризовано практику роботи факультетських колегій Харківського, Київського, Новоросійського університетів за визначеним напрямом. Розглянуто процедуру присвоєння наукових ступенів кандидата, магістра та доктора факультетськими радами. Доведено дієвість факультетських рад щодо забезпечення здійснення наукової атестації в межах університету.

Ключові слова: *факультетська рада, наукова атестація, університети України, професорсько-викладацький склад.*

Постановка проблеми. Необхідність децентралізації управління вищою школою як передумови інноваційного шляху її розвитку, перенесення центру ваги у прийнятті рішень на рівень ВНЗ диктують необхідність посилення ролі колегіальних органів самоврядування, зокрема факультетських рад.

У зв'язку з цим актуалізується потреба неупередженого аналізу досвіду минулого, який дасть можливість для об'єктивного висвітлення генези, змісту, напрямів діяльності факультетських колегій, урахування особливостей їх функціонування на різних етапах розвитку вищої школи в Україні, виявлення чинників ефективної роботи з метою врахування позитивного досвіду та використання його в сучасних умовах.

У контексті зазначеного вище надзвичайно цікавою у науково-дослідному плані є теорія й практика організаційно-педагогічної діяльності факультетських рад вітчизняних університетів другої половини ХІХ століття.

Аналіз актуальних досліджень. Огляд історико-педагогічної літератури свідчить, що останнім часом педагогічна наука збагатилася результатами досліджень з питань становлення й розвитку університетської освіти в Україні, в яких автори (А. Алексюк, Л. Вовк, О. Глузман, Н. Дем'яненко, Л. Зеленська, С. Золотухіна, Р. Еймонотова, М. Євтух, О. Іванов, Г. Косінова, В. Курило, О. Мартиненко, О. Микитюк, С. Посохов, Н. Пузирьова, С. Черняк та інші), частково торкалися й діяльності професорських колегій, зокрема факультетських рад. Проте опубліковані в них дані недостатньо характеризують покладені на факультетські ради функції, побіжно аналізують

місце і роль цих управлінських структур у проведенні наукової атестації в конкретно-історичний період.

Мета статті – окреслити повноваження факультетських рад університетів України другої половини XIX століття щодо здійснення наукової атестації й схарактеризувати практику роботи останніх за визначеним напрямом.

Виклад основного матеріалу. Вивчення історико-педагогічних джерел [1; 2; 3; 8; 9] дозволяє констатувати, що протягом досліджуваного періоду на факультетські ради покладалася цілковита відповідальність за проведення наукової атестації здобувачів наукового ступеня, що обіймала процедуру організації випробувань на звання дійсного студента, вчений ступінь кандидата й магістра, а також схвалення або відхилення підготовлених здобувачами дисертацій. Висновки з окреслених питань факультетські ради передавали до вченої ради університету, яка, за статутом 1863 року здобула право самостійно присуджувати наукові ступені кандидата, магістра й доктора.

Деталізація правил проведення наукової атестації у період дії статуту 1863 року знайшла відображення в «Положенні про випробування на звання дійсного студента й на вчені ступені» [7], яке набуло юридичної сили 4 січня 1864 року. Відповідно до чинного документу іспити на звання дійсного студента й ступінь кандидата мали проводитися в кінці навчального року, на що відводилося не більше 40 діб. Для проведення іспитів формувалися спеціальні комісії на чолі з деканом, склад яких затверджувався радою факультету. Особам, що екзаменувалися, рекомендувалося ставити таку кількість запитань, яка вважалася доцільною членами комісії. Однак, питання мали формулюватися відповідно до програм, за якими здійснювалося викладання на факультеті. Окрім усного випробування, здобувач кандидатського ступеня був зобов'язаний скласти письмовий іспит у присутності членів комісії за одним із головних предметів факультету на вибір. Перескладання іспитів не допускалося. Для здобувачів кандидатського ступеня встановлювався середній бал 4,5 із головних предметів і 3 бали – з допоміжних. Для присвоєння звання дійсного студента достатньо було мати «не менше 3 балів» з кожного з головних і допоміжних предметів.

Підкреслимо, що особа, визнана гідною присвоєння кандидатського ступеня, мала не пізніше 6 місяців після завершення терміну випробувань подати на факультет або відділення дисертацію з одного з головних і допоміжних предметів. Попереднє ознайомлення з дисертацією доручалося професору або доценту, що викладав цей предмет. У разі схвального

письмового відгуку здобувач кандидатського ступеня запрошувався на засідання факультетської ради для «словесного пояснення її змісту». Якщо дисертація визнавалася незадовільною, здобувачеві дозволялося в шестимісячний термін подати нову роботу. Якщо ж дисертація не заслуговувала на увагу й вдруге, здобувач кандидатського ступеня затверджувався лише в званні дійсного студента [2, 216].

Діяльність факультетських рад університетів України за цим напрямом у період дії статуту 1863 року ілюструють такі дані. Зокрема, рада юридичного факультету Новоросійського університету 1869 року, розглянувши на одному із своїх засідань результати усних і письмових іспитів студента І. Тиктина, який закінчив університетський курс юридичних наук, та беручи до уваги той факт, що з усіх предметів, які підлягали іспиту, він продемонстрував «відмінні» знання, а представлена ним дисертація під назвою «Очерк типичних форм уголовной вины» й усний її захист були визнані задовільними, прийняла ухвалу удостоїти І. Тиктина ступеня кандидата наук. Клопотання ради юридичного факультету про затвердження І. Тиктина в означеному ступені було передане до вченої ради університету [5, 14].

Показово, що протягом 1871/72 акад. року рада історико-філологічного факультету Новоросійського університету удостоїла ступеня кандидата 3-х осіб, рада фізико-математичного факультету – 14, юридичного – 24. Звання дійсного студента на підставі рішень факультетських рад здобули 2 випускники історико-філологічного факультету, 10 – фізико-математичного, 33 – юридичного [5, 14].

Що ж стосується іспитів на ступінь магістра, то вони в окреслений історичний період проводилися згідно з § 113–116 статуту 1863 року та § 20–30 «Положення...» (1864 р.). Названі документи дещо спрощували існуючу раніше систему іспитів, проте зберігали усний іспит з головних і додаткових предметів розряду наук, що відповідав науковому ступеню певної галузі знань, письмові відповіді на запропоновані питання, а також попередній розгляд дисертації. Натомість, надання наукового ступеня доктора обмежувалося представленням і публічним захистом однієї лише дисертації, яка мала «заклювати в собі самостійне дослідження якогось наукового питання» [4, 132]. При цьому тема наукового дослідження обиралася здобувачем самостійно й затверджувалася радою факультету. За дорученням декана дисертація розглядалася окремо всіма членами факультету, проте письмову рецензію надавав професор або доцент, який викладав обраний здобувачем предмет науки. Для проведення публічного захисту обиралися два офіційних опоненти, а також запрошувалися на засідання ради факультету вчені з інших факультетів або університетів. По

завершенні публічного захисту декан оголошував рішення факультетської ради. У разі позитивної ухвали висновок-клопотання про затвердження здобувача в ступені доктора або магістра направлялося до вченої ради університету [2, 219].

Процедуру присудження радою факультету ступеня магістра простежимо на такому прикладі. На підставі пропозиції ректора університету Св. Володимира від 19 жовтня 1868 року про допущення кандидата В. Антоновича до іспитів на ступінь магістра російської історії, рада історико-філологічного факультету на засіданні 1-го лютого 1869 року провела усний іспит названого кандидата з російської історії. На всі три питання, визначені шляхом жеребкування, В. Антонович відповідав «вельми задовільно». На засіданні від 26 березня поточного року В. Антоновича було піддано іспиту з всесвітньої історії. Відповіді на запитання були оцінені членами комісії як «вельми задовільні». Під час засідання 21 травня 1869 року В. Антонович давав відповіді на запитання з політичної економії, визнані також «вельми задовільними». Дві письмові відповіді з російської історії здобувач представив 23 і 26 травня 1869 року. Обидві відповіді були визнані «задовільними». Рецензію на магістерську дисертацію В. Антоновича «Последние времена козачества на правой стороне Днепра» надав штатний доцент Іконников. Останню було заслухано на засіданні ради історико-філологічного факультету 13 грудня 1869 року. Зважаючи на наукову новизну дослідження, об'єктивність викладу фактів, надзвичайно широку джерельну базу, дисертацію було визнано такою, що відповідає вимогам до магістерських робіт.

Публічний захист дисертації відбувся на засіданні ради історико-філологічного факультету 31 січня 1870 року. При цьому офіційними опонентами від факультету виступили ординарний професор Більбасов і штатний доцент Іконников. Рада факультету визнала захист задовільним [8, 10].

Беручи до уваги вищезазначене, рада історико-філологічного факультету університету Св. Володимира на засіданні 4 лютого 1870 року прийняла рішення про присвоєння В. Антоновичу ступеня магістра російської історії й порушення клопотання перед ученою радою університету про затвердження останнього в цьому ступені [8, 11].

Прикладом організації процедури присвоєння здобувачам докторського ступеня може слугувати справа доцента Новоросійського університету І. Синцова. На засіданні ради фізико-математичного факультету названого університету від 2-го квітня 1872 року відбувся публічний захист його дисертації «О юрских и меловых окаменелостях Саратовской губернии»,

поданої на здобуття ступеня доктора мінералогії й геогнозії. Оponentами виступили професори Головінський і Вальц. Захист було визнано задовільним. Відповідно до такої ухвали, рада фізико-математичного факультету порушила перед ученою радою університету клопотання про затвердження І. Синцова в ступені доктора мінералогії й геогнозії [9, 79].

В аспекті досліджуваної проблеми привертає увагу той факт, що в практиці роботи факультетських рад траплялися й випадки відмови в присвоєнні здобувачам відповідного наукового ступеня. Так, 1871 року рада юридичного факультету Харківського університету визнала незадовільною дисертацію *pro venia legendi* («Догма и метод исторических воззрений в юриспруденции»), подану кандидатом А. Кисличним на здобуття ступеня магістра римського права. Зокрема, в рецензії професора Палюмбецького зазначалося, що «в дисертації не зазначено, в чому полягає суть учення фізіологічної школи, до того ж автор нечітко формулює погляди щодо нового напрямку, який, на його думку, полягає лише в тому, що для вирішення питань права слід звертатися до всіх соціальних наук, які, разом узяті, складають одне ціле під назвою соціологія» [10, 89].

Водночас, в окреслений історичний період факультетські ради користувалися дарованим їм «Положенням...» (1864 р.) правом порушувати перед ученою радою університету клопотання й про присвоєння вищого наукового ступеня без будь-яких випробувань і публічного захисту дисертації тим ученим, які здобули світове визнання завдяки своїм науковим працям (§ 113). Так, 1868 року рада історико-філологічного факультету Новоросійського університету порушила перед ученою радою університету клопотання про затвердження в ступені доктора історії доцента Ф. Бруна, який здобув визнання на науковій ниві завдяки «працям та членству в Одеському товаристві історії та старовини» [2, 220].

Як відомо, статут 1884 року вніс деякі зміни до порядку присудження наукових ступенів. Приписами розділу 2 «Випробування» скасовувалася ступінь кандидата й запроваджувалася двоступенева система: магістр-доктор, які присуджувалися на всіх факультетах, крім медичного, де існував лише ступінь доктора [6].

Іспитам на ступінь магістра, а на медичному факультеті – доктора, підлягали лише ті особи, котрі здобули студентський диплом 1-го або 2-го ступеня та звання лікаря. Від здобувачів докторського ступеня інших факультетів, крім медичного, вимагався тільки захист схваленої факультетською радою дисертації. Однак, у разі подання магістерської дисертації, що вирізнялася «видатними достоїнствами», рада факультету набувала права клопотати перед ученою радою про присвоєння такому

магістру відразу ступеня доктора (§ 88). Наприклад, у Харківському університеті рада фізико-математичного факультету під час захисту магістерської дисертації О. Ельтековим із хімії визнала її гідною присудження докторського ступеня. На підставі клопотання ради фізико-математичного факультету вчена рада названого університету затвердила О. Ельтекова в науковому ступені доктора хімії [2, 224].

Разом із цим, ради факультетів зберігали за собою право на підставі «Положення...» (1864 р.) порушувати перед ученою радою клопотання про присудження докторського ступеня «без випробувань і публічного захисту» особам, які здобули визнання своїми науковими працями.

Зазначимо, що для регулювання процедури присвоєння наукових ступенів Міністерство народної освіти передбачало укласти нове «Положення...», яке б відображало специфіку урядової політики в галузі освіти на межі XIX – XX століть. Однак, воно так і не набуло чинності, тому до кінця досліджуваного періоду діяли «Правила випробувань на звання дійсного студента та вчені ступені» зразка 1864 року.

Особливості діяльності факультетських рад університетів України щодо проведення наукової атестації з урахуванням змін, унесених статутом 1884 року, простежимо на підставі аналізу протоколів засідань останніх. Так, на засіданні ради історико-філологічного факультету університету Св. Володимира від 1 квітня 1899 року було заслухано заяву І. Коновського про допущення його до складання іспитів на ступінь магістра. Рада факультету прийняла ухвалу допустити останнього до складання іспитів відповідно з чинним законодавством [1, арк. 62].

До порядку денного ради історико-філологічного факультету університету Св. Володимира від 3 березня 1885 року було включено питання про захист магістрантом Новоросійського університету п. Афанасьєвим дисертації «Главные моменты министерской деятельности Тюрго», поданої на здобуття ступеня магістра всесвітньої історії. Рада факультету визнала захист Афанасьєва задовільним і прийняла рішення про присвоєння йому ступеня магістра всесвітньої історії на підставі складених іспитів і публічного захисту дисертації. Своє рішення рада факультету подала на затвердження вченої ради університету [3, 33].

1892 року виконуючий обов'язки екстраординарного професора Собестіанський подав до розгляду в раді юридичного факультету Харківського університету дисертацію на здобуття ступеня доктора російського державного права під назвою «Учение о национальных особенностях характера и юридического быта давних славян». Рукопис з філологічної точки зору вивчав професор історико-філологічного

факультету Дринов. Рецензентами виступили професори юридичного факультету Стоянов і Куплеваський. Диспут відбувся на засіданні ради юридичного факультету 19 квітня 1892 року при опонентах професорах Стоянову й Куплеваському та за участі професора Дринова. Диспут було визнано задовільним, на підставі чого рада факультету удостоїла Собестіанського ступеня доктора російського державного права з подальшим затвердженням у вченій раді університету [10, 139–140].

В аспекті досліджуваної проблеми вважаємо за необхідне наголосити, що до переліку атестаційних справ, які перебували в компетенції факультетських рад в окреслений історичний період, статут 1884 року зараховував і питання допущення, в окремих випадках (§ 86), докторів іноземних університетів до іспитів на ступінь магістра без попереднього складання випробувань на знання повного курсу факультетських наук. Ухвали факультетських рад з таких питань уважалися остаточними.

Діяльність факультетських рад університетів України за цим напрямом підтверджують такі дані. Доктор Тюбінгенського університету розряду державних наук, кандидат комерційних наук Зодовський подав у березні 1894 року до ради юридичного факультету Харківського університету клопотання про допущення його до іспиту на ступінь магістра політичної економії або фінансового права. Рада факультету своїм рішенням від 23 травня 1894 року допустила Зодовського до іспиту на ступінь магістра політичної економії, але програму, підготовлену останнім з цього предмету, визнала незадовільною. У вересні 1896 року Зодовський надав нову програму з політичної економії, яку було схвалено на засіданні ради факультету 23 листопада 1896 року. Іспит відбувся 7 травня 1898 року, однак під час його проведення Зодовський продемонстрував знання «незадовільні» [10, 134].

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, вищезазначене дозволяє аргументовано стверджувати, що саме факультетські ради університетів України протягом усього досліджуваного періоду виконували функції такого структурного підрозділу, на який покладались обов'язки як проведення іспитів на здобуття наукового ступеня, так і схвалення або відхилення дисертацій шляхом організації й проведення публічного захисту, що в сукупності забезпечувало здійснення наукової атестації в межах університету. Незважаючи на те, що рішення факультетських рад із названих питань не були остаточними й вимагали затвердження з боку вченої ради, до їх розв'язання ради факультетів ставилися з великою долею відповідальності, чітко дотримуючись норм чинного законодавства.

Проведений науковий пошук не вичерпує всіх аспектів проблеми. Предметом подальшого дослідження можуть бути особливості діяльності факультетських рад університетів України протягом ХХ століття.

ЛІТЕРАТУРА

1. ДАК, Ф.16, Спр. 1081 «Протоколы заседаний деканата историко-филологического факультета и материалы к ним», Т. 1, 1899, Арк. 62-63.
2. Зеленська Л. Д. Учена рада університету: історія, теорія, досвід : монографія / Л. Д. Зеленська ; Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. – Х. : ХНАДУ, 2011. – 480 с.
3. Извлечение из протокола заседания Совета университета Св. Владимира 15-го марта 1885 года // Унив. известия. – 1885. – № 5. – С. 33.
4. Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905) / Под ред. М. Г. Халанского и Д. И. Багалея ; Вступ. ст. Т. Г. Павловой. – Х. : Изд-во САГА, 2007. – 45, 168, 390, XII, 15 л, портр. 91 с.
5. Краткий отчет о состоянии и действиях Императорского Новороссийского университета в 1871/72 акад. году. – Одесса, 1872. – 28 с.
6. Общий Устав Императорских Российских университетов 1884 г. – СПб., 1884. – 51 с.
7. Положение об испытаниях на звание действительного студента и на ученые степени, 1864 г. – Х. : Тип. ун-та, 1892. – 16 с.
8. Протоколы заседаний Совета университета Св. Владимира 18-го февраля и 6-го марта 1870 г. // Унив. известия. – 1870. – № 5. – С. 1–78.
9. Протоколы заседаний Совета Императорского Новороссийского университета за 1872 год // Записки Императорского Новороссийского университета. – Одесса, 1872. – Т. 8. – С. 1–157.
10. Юридический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905) / Под ред. М. П. Чубинского и Д. И. Багалея ; Вступ. ст. Т. Г. Павловой. – Х. : Изд-во САГА, 2007. – 15, VIII, 378, 10 л. портр.

РЕЗЮМЕ

Т. О. Разуменко. Научная аттестация как направление деятельности факультетских советов университетов Украины второй половины XIX столетия.

В статье на основании анализа действующих нормативных документов раскрыты полномочия факультетских советов университетов Украины второй половины XIX века; дана характеристика практики работы факультетских коллегий Харьковского, Киевского, Новороссийского университетов в этом направлении деятельности. Рассмотрена процедура присвоения научных степеней кандидата, магистра и доктора факультетскими советами. Доказана действенность факультетских советов по осуществлению научной аттестации в пределах университета.

Ключевые слова: факультетский совет, научная аттестация, университеты Украины, профессорско-преподавательский состав.

SUMMARY

T. Razumenko. Scientific attestation as an area of activity of University Faculty Councils in Ukraine (the second half of the XIXth century).

In the article the powers of University Faculty Councils in Ukraine in the second half of the XIXth century are described on the basis of valid normative documents analysis; the practical work of Faculty Boards of Kharkov, Kiev, Novorossiysk Universities is characterized according to the defined direction. The procedure of scientific degrees of candidate, master and doctor awarding by Faculty Boards are revealed. Proved the effectiveness of faculty councils to implement the scientific evaluation within the University.

Key words: Faculty Council, Scientific attestation, Universities of Ukraine, academic staff.